

THANATOS — SIMBOL AL NEMURIRII, IN ARTA FUNERARĂ DIN SCYTHIA MINOR

Z. Covacef

Dintre toate formele de artă, arta funerară ne dezvăluie cel mai bine concepțiile despre viață și credințele populațiilor antice. De un inegalabil interes sînt monumentele funerare cu scene mitologice, în raport direct cu moartea¹. Concepția de bază asupra morții este aceea a repaosului etern, în diverse forme: cea a repaosului în mormînt, în Infern sau în cer². Formele succesive pe care le-a luat de-a lungul epocilor ideea repaosului defuncților, au fost exprimate în arta funerară prin compoziții care au cunoscut o serie de modificări pînă la crearea unui simbol tipic.

Maniera cea mai directă de figurare a repaosului etern a fost reprezentarea defunctului dormind. Originea acestui tip este de căutat în Egiptul antic³, de unde, prin intermediul Feniciei, se răspîndește în tot bazinul Mediteranei⁴. La acesta intervine influența artei elenice, care creează forme mai libere, mai vii, chiar pentru a figura imobilitatea morții.

Ideea odihnei defunctului în mormînt, este combinată de greci cu cea a supraviețuirii sufletelor. În credința lor, la moarte sufletul abandonează pentru totdeauna trupul, așa cum în timpul somnului îl abandonează temporar⁵. Această credință a fost concretizată prin crearea divinităților protectoare a celor două stări diferite ale unui fenomen asemănător: Hypnos și Thanatos⁶. Pentru a adapta reprezentările somnului la diversele condiții ale vieții și ale morții, artiștii îi dau fie trăsăturile unui bătrîn bărbos, grav și trist, fie cele ale lui Eros⁷.

¹ Pierre Boyancé *Etudes sur la religion romaine*, Roma, 1952, p. 361; Gabriella Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età romana nella Moesta Inferior*, I, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 166-167.

² Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 375.

³ Idem, *op. cit.*, p. 389.

⁴ Tip ce apare în arta funerară din Scythia Minor, cf. Gabriella Bordenache, *op. cit.*, p. 188, fig. 4.

⁵ Franz Cumont, *op. cit.*, p. 363, 365, 392.

⁶ Max Collignon, *Cupido in Daremberg-Saglio*, *Dictionnaire des Antiquités* vol. I, p. 1609-1610; J. A. 1610, *Somnus*, în *Daremberg-Saglio*, *Dictionnaire des Antiquités*, vol. IV, p. 1289; Franz Cumont, *op. cit.*, cap. I, „Le repos des morts”; Pierre Boyancé, *op. cit.*, p. 316.

⁷ J. A. 1610, loc. cit.

Dacă la început Eroșii înaripați erau asociați defunctului pentru a simboliza sufletul ce părăsea trupul, cu timpul se creează tipul de Eros dormind pentru a exprima un simbolism mai subtil, care asociază ideea repaosului în mormânt cu cea a nemuririi⁸.

Caracterul funerar al lui Eros se va pronunța prin apariția unui atribut nou cu un sens foarte clar: torța răsturnată pe care o sprijină pe sol pentru a-i stinge flacăra⁹. Imaginea este reprodușă foarte frecvent în colțurile sarcofagelor, în epoca imperială¹⁰.

Aceiași figură reprezintă un geniu al somnului etern, asimilare ușor de explicat prin raporturile pe care grecii le stabiliseră deja între genii morții, *Thanatos* și cel al somnului, *Hypnos*¹¹. Iată de ce se întâlnesc monumente funerare atât de des dedicate somnului etern, divinitatea căreia îi erau încredințate morții. Dar binefacerile lui *Thanatos*, asimilat cu *Hypnos*, nu se opresc aici, el devine o adevărată divinitate a nemuririi¹². În toate timpurile, viața religioasă s-a redus aproape în întregime la speculații privind soarta sufletului după moarte¹³. Tocmai de aceea riturile funerare și ceremoniile legate de cultul morților capătă o importanță neobișnută în Scythia Minor în primele secole ale erei noastre¹⁴. Credința în nemurire, concepută ca o prelungire a vieții pămîntești, se reflectă și din simbolurile care împodobesc monumentele funerare. Călărețul vînător de pe astfel de pietre¹⁵, reprezintă eroul salvator, pregătit să conducă defuncții în lumea eternă¹⁶. Viața de via, cu ciorchiri grei, ca și ramurile de iederă, care ornamează pînă și cele mai sărace monumente¹⁷, simbolizînd nemurirea și renașterea, nu sînt altceva decît o aluzie la viața eternă. Iar scena, atât de răspîndită a banchetului funerar, exprimă speranța unei înălțări apropiate, într-o altă lume. Expresia cea mai elocventă însă a credinței în nemurire este reprezentarea pe monumentele funerare a însăși divinității așume create: *Thanatos*. Din analiza monumentelor ce-l figurează, se poate urmări evoluția simbolului nemuririi.

O statueta a lui Eros, dormind pe o piele de leu, descoperită în 1894 la Constanța¹⁸ (Pl. I a) ne oferă o bună ediție a unui tip sculptural, creat de arta elenistică și destul de răspîndit în epoca romană, simbolizînd somnul etern, identificat cu genii morții. Fructele de mac, pe care Eros le ține în mîna stîngă, sugerează deasemenea somnul etern¹⁹. Eros, dormind pe pielea de leu, atribut caracteristic lui *Hercule*, a fost folosit în arta funerară pentru a exprima un simbolism care asociază ideea repaosului în mormânt cu cea a unei nemuriri ferice²⁰. Statueta este o lucrare de bună factură, cu suprafața fin șlefuită, datînd din epoca antoniniană²¹.

Un fragment dintr-o statueta, ce reprezintă deasemenea un Eros funerar, a fost descoperit în sudul Dobrogei, la Durostorum²². Capul statuetei este înclinat spre stînga, are ochii închiși, sugerînd seninătate și liniște.

⁸ Max Collignon, op. cit., p. 1669; Franz Cumont, op. cit., p. 392, 477; Pierre Boyancé, op. cit., p. 398 și urm.

⁹ Max Collignon, op. cit., p. 1610; R. Cagnat, V. Chapot, Manuel d'archéologie romaine, vol. 1, Paris, 1917, p. 614; Franz Cumont, op. cit., p. 489.

¹⁰ Gabriella Bordenache, op. cit., p. 169; D. Tudor Oașe, *Striguri și sate în Dacia romana*, București, 1968, p. 326.

¹¹ Max Collignon, op. cit., p. 1616.

¹² Pierre Boyancé, op. cit., p. 313; „Le sommeil psychopompe, le sommeil sauveur... a été lié non seulement à l'immortalité mais à l'immortalité éternelle de l'âme”.

¹³ Franz Cumont, op. cit., p. 410-412; Pierre Boyancé, op. cit., p. 309 - 315; Gabriella Bordenache, *La triade élysienne à Tomis*, în *Studia Classica*, IV, 1962, p. 282-289; *Idem*, *Temii e motivii*, I, p. 172; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1980, p. 293 - 294.

¹⁴ D. M. Pippidi, loc. cit.

¹⁵ Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, II, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 235, 261 - 264; D. M. Pippidi, op. cit., p. 294 - 295.

¹⁶ Petrazzoni, *La religione della antica Tracia*, în *Serta Kazaroviana*, I, *Izvestia-Institut*, XVI, 1950, p. 288.

¹⁷ Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, II, p. 264; D. M. Pippidi, loc. cit.

¹⁸ Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, II, p. 125; D. M. Pippidi, loc. cit.

¹⁹ Mina Paucker, *Un relief al zeului Hypnos, găsit la Constanța*, în *CNA*, X-XII, 1934-36, p. 94-95, pl. IV; Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, I, p. 147-148, fig. 2.

²⁰ Franz Cumont, op. cit., p. 333-340, 397.

²¹ *Idem*, p. 404, n. 2.

²² Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, I, p. 168.

Tot din sud, de astă dată de la Ostrov, provine un cap din marmură al lui *Thanatos*²³ (Pl. I b), cu înfățișarea unui tânăr adormit. Din figura blîndă, melancolică, creștie a artel elenistice prelucrată de romani²⁴, se degajă o atmosferă de liniște, de repaos total. Din punct de vedere al realizării artistice, este o sculptură executată cu multă finețe, bine șlefuită, datîndu-se la începutul secolului II e.n.

Analiza acestor monumente sculpturale, ce reprezintă produse ale curentului cult, evidențiază existența unor ateliere, la Tomis și Durostorum, care aveau un reperoriu de bună tradiție greacă²⁵. La Durostorum, de altfel, se face simțită o puternică dezvoltare culturală în epoca romană, după cum ne-o dovedesc numeroase descoperiri făcute în această zonă²⁶. Din aceste două mari centre culturale-artistice, motivul ce simbolizează nemurirea, se răspîndește în interiorul provinciei.

Pe frontonul unei stele funerare, descoperită la Ulmetum²⁷ este reprezentat *Thanatos*. Zeul nud, este în picioare. Capul este aplecat pe umărul stîng. Mîna dreaptă o ține pe piept, în timp ce stînga se sprijină pe o torță răsturnată. Aripile mari sînt prînse de umăr²⁸. Aici însă ideea nemuririi este subliniată și de alte simboluri, influențe ale religiilor orientale¹⁹: cele două rosete, frontonul triunghiular³¹, cei doi lei³² din acrotere, ce țin cîte o labă din față pe un cap de taur.

Thanatos, în aceeași atitudine, figurează latura îngustă, din stînga, a unui monument funerar cu inscripție în limba greacă, descoperit în Constanța³³. Tot din Tomis provine un altar funerar³⁴, pe a cărui latură principală este reprezentat *Thanatos*, de data aceasta ținînd mîna stîngă pe piept, în timp ce mîna dreaptă se sprijină pe torță. Geniul înaripat al morții, împodobește acroterele unui cap de sarcofag, descoperit, se pare, tot în Constanța³⁵. Aici, *Thanatos* este reprezentat culcat, cu o mînă sub cap, cealaltă de-a lungul corpului ținînd o față aprinsă.

Mai sugestive, pentru exprimarea credinței în nemurire, ni se par a fi însă reprezentările independente ale lui *Thanatos*. Cultul lui se conturase de ajuns, pentru ca simpla figurare pe un monument, fără alte simboluri complementare, să fie suficientă pentru a-i reliefa caracterul de geniu al morții, al somnului fără sfîrșit, în esență al nemuririi.

De la Mirleanu³⁶, provine o statueta neterminată și spartă la partea inferioară, ce-l reprezintă pe *Thanatos* (Pl. II a, b). Figura acestuia se distinge net de celelalte reprezentări. Ne este redat viguros, cu musculatură puternică, al cărui chip,

²³ I. I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, în *AISC*, Cluj, 1936-1939, p. 173, fig. 3.

²⁴ A. Aricescu, *Cap de marmură a lui Thanatos descoperit la Ostrov*, în *SCIV*, 21, nr. 3, 1970, p. 489-492.

²⁵ Max Collignon, *Mythologie figurée de la Grèce*, Paris, 1933, p. 252-264.

²⁶ Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, I, p. 175.

²⁷ I. I. Russu, op. cit.; Gr. Florescu, *Monumenti antichi di Durostorum*, în *Dacia*, IX-X, 1941, p. 427-439; Gabriella Bordenache, *Un nuovo ritratto di Faustina Minore*, în *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 489-493, unde se remarcă descoperirile artistice numeroase și de bună calitate de la Durostorum; A. Rădulescu, *Emii bronzei di Ostrov*, în *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 515-521; Gabriella Bordenache, *Temii e motivii*, I, p. 166-167, 173; M. Bucovăi, *Vase romane de bronz descoperite la Dervent, jud. Constanța*, în *Fonoteca*, V, Constanța, 1973, p. 117-132.

²⁸ V. Părvan, *Cetatea Ulmetum*, în *AARMSE*, XXXIV, 1912, p. 43-44.

²⁹ Cf. V. Părvan, op. cit., desenul de la p. 42.

³⁰ Franz Cumont, op. cit.; *Idem*, *Les religions orientales dans le paganisme Romaine*, Paris, 1903; Silvio Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.

³¹ Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire*, p. 223-224; Z. Covacef, *Unele aspecte de artă funerară la Tomis*, în *Fonoteca*, VII (sub tipar).

³² Franz Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire*, p. 159; S. Ferri, op. cit.; R. Vulpe, *Historia anticiana de la Dobroudja*, București, 1938, p. 219; Gr. Florescu, *I. monumente funerare romane della Dacia Inferiore*, București, 1941, p. 37; I. I. Russu, op. cit. I Z. Covacef, op. cit.

³³ V. Părvan, op. cit., p. 44, n. 4.

³⁴ Iorgu Stoian, *Tomisana. Contribuții epigrafice la istoria estății Tomis*, București, 1962, p. 63, nr. 4, pl. IV.

³⁵ Const. Moisil, *Sarcofagi de piatră*, III, în *BCMI*, 1910, p. 83-84, fig. de la p. 83.

³⁶ A. Rădulescu și M. Davidescu, *Materiale inedite din Muzeul Regional Dobrogea*, în *MCA*, V, 1959, p. 797, fig. 2/2.

Înconjurat de un păr bogat, ondulat, radiază o mare fericire. Formula tematică este influențată de arta elenistică, care crease figuri distincte pentru a reprezenta diversele condiții ale vieții și ale morții³⁷. Ni se pare reprezentativă această statuie, ce se datează la sfârșitul secolului III, pentru caracterul de zeu al nemuririi al lui Thanatos.

Un monument asemănător, mai ales din punct de vedere al tehnicii sculpturale, provine de la Adamclisi³⁸.

O stelă din calcar, descoperită recent în com. Zorile, lângă Adamclisi³⁹, ne îmbogățește repertoriul monumentelor funerare cu reprezentarea lui Thanatos (Pl. III a, b). Geniul somnului etern este sculptat în basorelief, într-o nișă cu boltă semicirculară, în altitudinea sa tipică. Sub nișă, o porțiune lată, netedă, pare să fi fost pregătită pentru o inscripție. La partea superioară, stela are două acrotiere simple. Spatele monumentului este rotunjit. Deși nu este o lucrare de mare finețe artistică, este o sculptură de bună calitate, executată cu multă grijă. Proportile bine gândite, atât ale corpului, cât și ale acestuia în ansamblul creat, redau echilibrul liniștitor al veșniciei. Stilistic, sculptura se datează la începutul secolului III e.n.

Thanatos, personificare a nemuririi, este o creație a literaturii⁴⁰, de la care este preluată de religie. Mai târziu, ideea nemuririi devine una din temele preferate ale filozofiei, care o dezbătea pentru a combate teama de moarte⁴¹.

Monumentele aduse în discuție, sînt o reflectare a artei culte⁴², care se adresa unui cerc restrîns de oameni inițiați în interpretări filozofice și care în epoca romană au încercat, să impace vechile ficțiuni religioase grecești cu exigențele rațiunii.

Persistența tematicii de tradiție elenistică și în cursul secolului III e.n., — chiar dacă nu avem întotdeauna sculpturi executate remarcabil — confirmă încă o dată apartenența Scythiei Minor la zona artistică orientală, sub influența greacă⁴³. Aceasta se manifestă în primul rînd în centrele cu veche tradiție, cum este Tomis, sau în centre care au cunoscut o mare înflorire în perioada romană, Durostorum, Adamclisi — de unde s-au răspîndit în interiorul provinciei, în primul rînd în interesul unei păături înstărite.

Thanatos-ein Symbol der Unsterblichkeit in der Totenkunst der Scythia Minor
(Zusammenfassung)

Um uns mit seinem Thema vertraut zu machen, bringt der Verfasser eine kurze Beschreibung der verschiedenen Darstellungformen der Totenruhe in der antiken Kunst, welche mit dem Gedanken der Unsterblichkeit verbunden werden konnten.

Aus den Symbolen welche diesen Gedanken ausdrücken, wählt der Verfasser den Thanatos-von den Römern aus der griechischen Kunst übernommen-und zeigt, dass angeschlossen mit dem dritten Jh.u.Z. sich der Typ definieren lässt, welcher dann in der Totenkunst des römischen Reiches eine grosse Verbreitung haben wird. Dieser wird als Eros dargestellt, mit gekreuzten Beinen, der Kopf auf der linken Schulter geneigt und mit einer Fackel, die zur Erde gerichtet ist.

Auf den Grabdenkmälern aus Scythia Minor, ist Thanatos entweder zusammen mit anderen symbolischen Gestalten dargestellt oder allein wobei er in dieser letzten Darstellungsweise, nach der Meinung des Verfassers anschaulicher den Unsterblichkeitsgedanken, wieder spiegelt.

Taf. Ia — Auf einem Löwenfell schlafender Eros, Marmor, II Jh. u.Z.

Taf. Ib. — Marmorkopf des Thanatos, II Jh. u.Z.

Taf. IIIa, b — Thanatos. Unvollendete Bildsäule in Dunăreni entdeckt, III Jh. u.Z.

Taf. IIIa, b — Denkmal aus Kalkstein mit der Darstellung des Thanatos, III Jh. u.Z.

³⁷ J. A. Hild, loc. cit.

³⁸ A. Bădulescu și M. Davidescu, loc. cit.

³⁹ Monumentul este expus în sala de artă sculpturală a Muzeului de arheologie Constanța. Inv. 29571. Dimensiuni: în.: 0,690 m; lat.: 0,225 m (la bază) — 0,220 m; gr.: 0,220 — 0,136 m, 0,133 m.

⁴⁰ În Grecia sa urcă pînă la poezia lui Homer, cf. Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire*, p. 266, n. 3, p. 477.

⁴¹ Idem, op. cit., p. 268.

⁴² Cf. Gabriella Bordenache, *Temî e motivi*, I, p. 166—167.

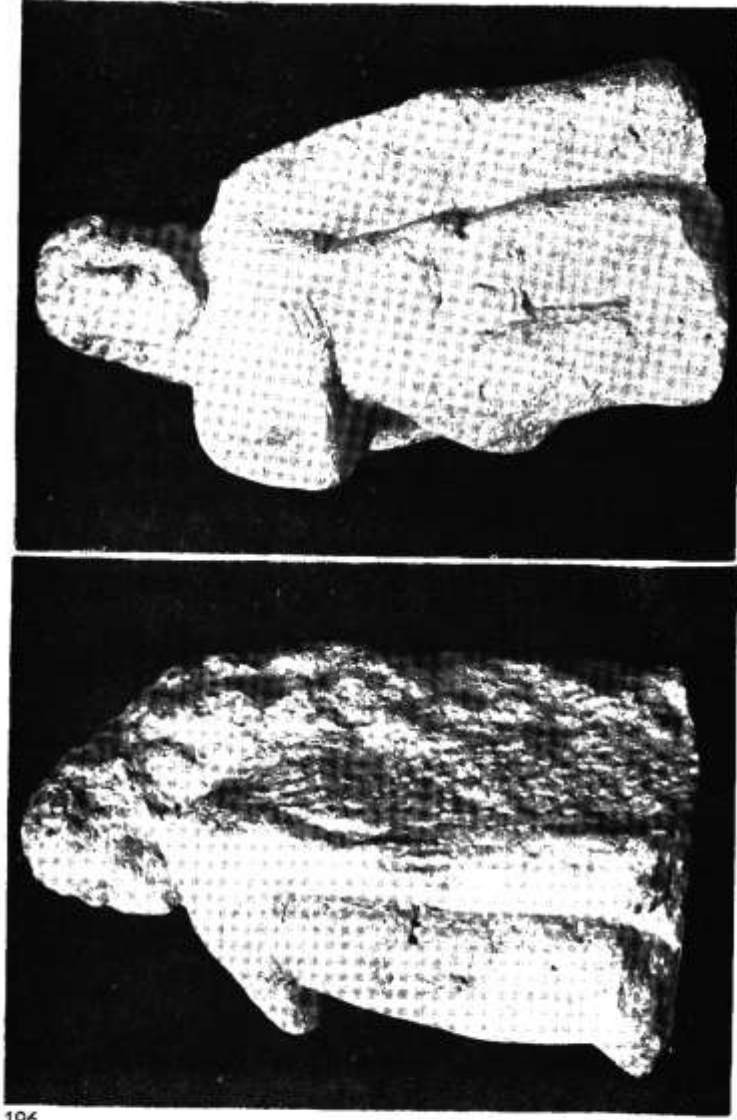
⁴³ Gabriella Bordenache, *Un nuovo ritratto*, p. 463—485.

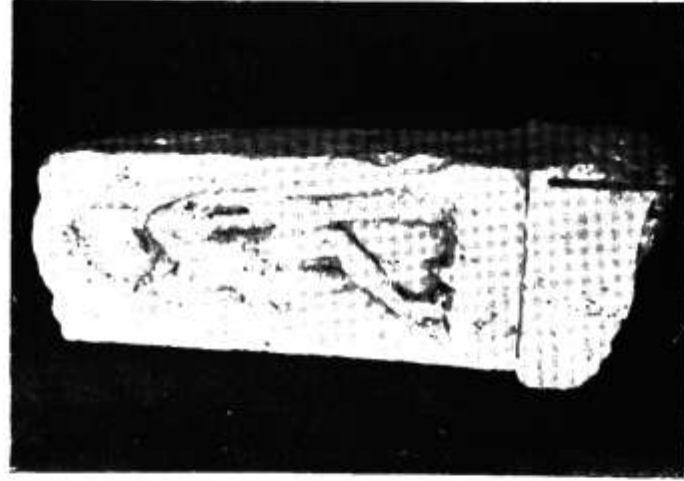
Pl. I. a — Eros dormind pe o piele de leu. Marmură. Sec. II e.n.

Pl. I. b — Cap de marmură al lui Thanatos. Sec. II e.n.

Pl. II a, b — Thanatos. Statuetă neînfrumășă, descoperită la Dumbrăveni, Sec. III e.n.

Pl. III a, b — Stele din calcar cu reprezentare a lui Thanatos. Sec. III.